

Lenins teori om staten

Uppfattningen om staten som ett nödvändigt ont som uppkommit ur människans förtappade natur, härstammade från den kristna traditionen. Medeltiden tänkte sig en balans mellan kyrklig och politisk makt, vardera suverän inom sitt område, men med företräde för den kyrkliga. Det var först under reformationen, när kyrkan underordnades staten och det moderna statsväsendet bildades, som protesterna mot maktmissbruk överfördes till den profana sidan. Thomas Moore, som i sin *Utopia* hänförde statens orättvisor till privategendomen, föregrep en analys av staten som kom att bli vitt accepterad mer än tre århundraden senare:

Därför måste jag säga att, så sant jag hoppas på nåden, kan jag inte förstå annat än att alla de regeringar som jag ser eller känner till är en konspiration av de rika, som under förevändning av att vilja leda allmänheten, endast eftersträvar sina privata intressen och därvid uppfinner alla tänkbara lister och knep — först så att de utan fara kan behålla allt de så orättfärdigt har erhållit, och sedan så att de kan få de fattiga att arbeta och slita för sig för så låg ersättning om möjligt, och förtrycka dem så mycket de behagar.

Detta förblev emellertid ett isolerat, intuitivt infall, och det var först på sjuttonhundratalet som den moderna socialistiska synen på staten började ta form. Enligt den kristna traditionen var staten ond men nödvändig, eftersom människans natur var ond. Enligt den förnuftsmässiga tron på naturen som upplysningen förkunnade, var staten onaturlig och därför ond. Tydliga spår av detta synsätt finns hos Morelly och Rousseau, men det var William Godwin som i sin *Enquiry Concerning Political Justice* framlade det som med all rätt räknas som anarkismens bibel. Enligt Godwin är ägandet, äktenskapet och staten försyndelser mot naturen och förnuftet.

Framför allt [skriver han] skall vi inte glömma att statsväsendet är något ont, ett inkräktande på mänsklighetens enskilda omdöme och individuella samvete. Och även om vi är tvungna att erkänna det som ett nödvändigt ont för närvarande, anstår det oss som vänner av förnuftet och av den mänskliga arten, att erkänna så liten del av det som möjligt, och att noggrant uppmärksamma om inte denna lilla del hädanefter kan försvagas.¹

Längre fram i samma verk blir han djärvare och föreslår rent ut att man skall ”tillintetgöra regeringsmaktens charlataneri”. Från och med nu är alla de ledande radikala och socialistiska författarna — Saint-Simon, Roberts, Owen, Fourier, Leroux, Proudhon — sysselsatta med att upphäva staten och förvandla den till ett samhälle av producenter och konsumenter. Det blev Moses Hess, en tidigt radikal bundsförvant till Marx, som skulle komma att översätta dessa idéer till den hegelianska terminologi som var bruklig bland unga tyska intellektuella på 1840-talet. Han trodde att så länge staten fanns skulle det alltid finnas härskare och livegna, vilket regeringssätt som än var rådande, och att denna motsättning skulle fortsätta, ”tills staten, som är polaritetens villkor, avskaffar sig själv dialektiskt och ger rum åt ett enat socialt liv, vilket är ett villkor för gemenskap”.²

Marx kom snabbt fram till uppfattningen om staten som det verktyg med vilket den härskande klassen erövrade och beskyddade sina intressen. I en av sina tidigaste skrifter mot godsägarna i Rhenlandet beskrev han, i den hyperboliska stil som hörde till hans ungdomsperiod, ”statens organ” som ”de öron, ögon, händer och ben, med vilka skogsägarens vinstintressen lyssnar, bevakar, dömer, försvarar, griper, flyr”.³ Den moderna staten ”existerar endast för privategendomens skull”. Den är ingenting annat än den organisationsform som de borgerliga nödvändigtvis antar, både när det gäller inre och yttre syften, som en inbördes garanti för egendom och intressen”.⁴ Men privategendomen frambringar, i sin kapitalistiska fas, sin egen antites, det egendomslösa proletariatet, som är bestämt att förintä den. Staten är, som Hess hade sagt, uttrycket för denna klasskonflikt. När denna konflikt är löst, i och med nederlag för privategendomen och seger för proletariatet (som i

¹ Godwin, *Enquiry Concerning Political Justice* (1793), s. 380.

² *Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz* (Zürich, 1843) s. 88.

³ Karl Marx — Friedrich Engels: *Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, Ier Teil, I, I. 287.

⁴ *Ibid.*, V, 52.

och med fullbordandet av sin egen seger kommer att upphöra att vara proletariat), kommer samhället inte längre att indelas i klasser, och staten kommer inte att ha vidare existensberättigande. Staten är alltså ett substitut för kollektivismen.⁵ Det första koncisa uttalandet av Marx' inställning förekom i *Filosofins elände*, publicerad 1847:

I stället för det gamla borgerliga samhället kommer arbetarklassen under sin utveckling att upprätta det slags förbund, som utesluter klasser och deras inbördes motsättning. Det kommer inte längre att finnas någon politisk makt i egentlig mening, eftersom det är den politiska makten som är det officiella uttrycket för klassmotsättningen inom det borgerliga samhället.⁶

Marx första mogna verk, *Kommunistiska manifestet*, redogjorde för samma slutsatser, och såg fram mot den dag då, eftersom olikheterna mellan klasserna då kommer att vara utplånade, ”den sociala makten förlorar sin politiska karaktär”. Men dess närmaste intresse var nästa praktiska åtgärd, vilken innebar att proletariatet skulle ”fastställa sin suveränitet genom att störta borgerligheten”, och staten skulle bli identisk med ”proletariatet organiserad som härskande klass”. Detta var den idé som Marx utkristalliserade fyra år senare i det berömda slagordet ”proletariatets diktatur”. Men han tillade samtidigt, att denna diktatur ”endast var en övergång till avskaffandet av alla klasser och till det klasslösa samhället”.⁷ När Marx tjugo år senare, i den berömda skriften *Inbördeskriget i Frankrike*, i Pariskommunen såg en ofullständig, men lätt igenkännlig prototyp av proletariatets diktatur, skrev han fortfarande om staten som ”en parasitisk växt”, och om ”avskaffandet av statsmakten”, som ”nu blir överflödig”,⁸ och Engels lade senare till den förtydligande kommentaren:

Det segerrika proletariatet, liksom kommunen, måste omedelbart bortskära de värsta sidorna av detta onda, tills en generation, som har vuxit upp under nya, fria, sociala villkor, har kommit i den ställningen att den kan kasta hela statssystemets bråte överbord.⁹

Marx tog därför aldrig tillbaka, och kunde inte ha tagit tillbaka, åsikten att statsmakten var ett uttryck för klassantagonism — något ont som kommer att försvinna i ett klasslöst samhälle. Han visade emellertid mindre intresse för beskrivandet av detta slutliga mål än för analysen av de omedelbara åtgärder som var nödvändiga för att upprätta proletariatets diktatur. Och det var Engels som fick lägga fram den mest genomförda redogörelsen för den marxistiska doktrinen om staten:

När det inte längre finns några sociala klasser som måste undertryckas, när en klass inte längre härskar över en annan, när kampen för tillvaron inte längre har sitt upphov i den nuvarande produktionsanarkin, när de konflikter och våldsamheter, som är ett resultat av den, har avskaffats, då kommer det inte att finnas någon som undertrycker och håller tillbaka, och då kommer också behovet av en regeringsmakt, som f. n. innehar den funktionen att försvinna. Den första handling genom vilken staten kommer att framstå som hela samhällets verkliga representant — omvandlingen av produktionsmedlen till allmän egendom — kommer att vara dess sista oberoende handling i dess egenskap av stat. Statsintervention i sociala sammanhang kommer gradvis att bli överflödig, och kommer att upphöra av sig själv. Förvaltandet av människor kommer att ersättas med förvaltandet av ting, och med skötseln av produktionsprocesserna. Staten ”avskaffas” inte, den dör bort.¹⁰

Det var också Engels som ett par år senare skrev:

⁵ Ibid., V, 64.

⁶ Karl Marx-Friedrich Engels *Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, Ier Teil, VI, 227.

⁷ Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXV, 146: avsnittet förekommer i ett privatbrev från den 5 mars 1852 till Weydemeyer. Marx använde inte frasen igen, förrän han mer än tjugo år senare skrev i *Kritik av Gothaprogrammet* 1875, att under övergångsperioden från kapitalism till kommunism skulle staten ”inte vara något annat än proletariatets revolutionära diktatur”, (ibid., XV, 283). Marx' *Kritik* var känd i partikretsar, men inte publicerad under Marx livstid.

⁸ Marx i Engels, *Sotjinenija*, XIII, II, 315-316.

⁹ Ibid., XVI, II, 94.

¹⁰ Marx i Engels, *Sotjinenija*, XIV, 284. Distinktionen mellan makten över människan och förvaltandet av tingen hade länge varit känd i socialistiskt tänkande. Den populariserades av Saint-Simon, som skrev att det mänskliga samhället var ”bestämt att övergå från den styrande eller militära regimen till den administrativa eller industriella regimen efter att ha haft tillräcklig framgång i de positiva vetenskaperna och inom industrin” (*Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin*, XXXVII (1875), 87). Avsnittet hade redan anarkistisk innebörd. På ett annat ställe skrev Saint-Simon: ”Människan kan inte utöva någon nyttig handling annat än när det gäller tingen. Människans behandling av människan är alltid som sådan skadlig för arten” (ibid., XX (1869) 192).

I och med klassernas försvinnande kommer staten oundvikligt att försvinna. Samhället, som kommer att organisera produktionen på nytt och på basis av ett fritt och jämställt förbund av producenter, kommer att förvisa hela statssystemet till den plats det då kommer att tillhöra: till muséet för fornminnen tillsammans med spinnrocken och bronsyxan.¹¹

Den doktrin om staten som kom till uttryck i Marx och Engels skrifter, var sålunda tvåfaldig. På lång sikt upprätthölls i sin helhet den traditionella, socialistiska uppfattningen om staten som något i sig ont, en produkt av motsättning, och ett medel för förtryck som det inte finns rum för i framtidens kommunistiska ordning. På kort sikt framhölls det att proletariatet, sedan det hade förstört det borgerliga statssystemet med revolutionära medel, skulle behöva upprätta ett eget temporärt statssystem — proletariatets diktatur — tills den tiden kom, då de sista spåren av borgerlig samhällsordning hade utplånats, och den klasslösa, socialistiska ordningen hade blivit fastställd. En praktisk distinktion drogs alltså mellan det slutgiltiga kommunistiska samhället, där alla olikheter människor emellan hade försvunnit, och staten inte längre existerade, och det som på olika sätt kom att bli känt som ”socialism” eller ”det första stadiet av kommunism”, där de sista spåren efter borgerlig samhällsordning ännu inte var utplånade, och där staten tog formen av en proletariatets diktatur. Denna distinktion skulle en dag komma att få största betydelse i partidoktrinen.

En ytterligare distinktion i den marxistiska doktrinen om staten påverkade Lenin i särskilt hög grad. Statens väsen var uppdelandet av samhället i två stridande klasser — styrande och styrda. I sitt förkastande av Bakunins hemliga revolutionära ”allians” anklagade Engels denne för att ha satt en klyfta mellan dem som styrde och dem som styrdes, och för att ha återinrättat den ”auktoritära staten”,¹² och i sin *Familjens, privategendomens och statens ursprung* beskrev han staten som en ”kraft som framgår ur samhället, men ställer sig själv ovanför det”.¹³ Detta föranledde den välkända frågan om byråkratin. Enligt Engels hade Pariskommunen funnit svaret på den:

För det första tillsatte kommunen på alla poster inom administrationen, i rättsliga instanser, i den allmänna utbildningen, personer valda i allmänna val, och den införde också rätten att när som helst återkalla dem som blivit valda genom ett beslut av väljarna. För det andra betalade den till alla ämbetsmän, från den högste till den lägste, samma lön som andra arbetare fick.

Dessa åtgärder beskrevs av Engels som ”ett krossande av den gamla statsmakten och dess ersättande av en ny, sant demokratisk makt”.¹⁴ Här fanns ursprunget till Lenins älsklingstes om nödvändigheten att ersätta byråkratin, statens karakteristiska verktyg, med en självständig arbetaradministration.

Under de närmaste trettio åren efter Marx död blev doktrinen om staten en provosten, som delade upp den europeiska arbetarrörelsen i två radikalt motsatta läger — anarkisterna och statssocialisterna. Anarkisterna började med det traditionella socialistiska tillbakavisandet av staten. De förkastade den på exakt samma grunder som Marx, nämligen genom att hävda att den var ett redskap i händerna på en härskande och förtryckande klass. De såg också fram mot samma slutliga lösning - ersättandet av staten ”med en organisation av produktiva krafter och ekonomisk förvaltning”.¹⁵ Men de utvidgade sitt förkastande av staten, så att det kom att gälla även provisoriska eller temporära statsbildningar. Lenin citerade ett uttalande av Engels på denna punkt:

¹¹ Marx i Engels, *Sotjinenija*, XVI, I, 149. En modern författare jämför Marx inställning med Augustinus: ”Staten blir uttryck för en omoralisk princip, för egoistiskt klasstänkande ... Staten – denna civilas diaboli – måste därför besegras, måste 'dö bort', och lämna plats för ett tillstånd av klasslöst och statslöst 'samhälle', en civitas dei. Mellan Augustinus uppfattning och marxismens finns egentligen endast den skillnaden att Augustinus försiktigtvis flyttar över sitt ideal till den andra världen, medan marxismen tvingar in det i denna världen med hjälp av en kausal utvecklingslag”. (H. Kelsen, *Sozialismus und Staat* (2:a uppl. 1923), ss. 32-33). Det väsentliga i marxistisk filosofi, dvs. dess kausala härledande av utopia ur verkligheten, av *sollen* ur *sein*, ligger i denna ”skillnad”.

¹² Marx i Engels, *Sotjinenija*, XIII, II, 550-551.

¹³ *Ibid.*, XVI, I, 145.

¹⁴ *Ibid.*, XVI, II, 93.

¹⁵ Bakunin, *Oeuvres*, II, (1907), 39.

De anti-auktoritära kräver att den auktoritära politiska staten borde förintas på stället, t. o. m. före förintandet av de sociala förhållanden som givit upphov till den. De kräver att en social revolutions första handling bör vara ett förintande av auktoriteten. Har dessa människor någonsin sett en revolution? En revolution är utan tvivel det mest auktoritära man kan tänka sig.¹⁶

Anarkisternas oupphörliga förkastande av auktoriteten gjorde dem till oförsonliga motståndare till ”proletariatets diktatur” — ett problem som tog sig uttryck i fejder mellan Marx och Bakunin. Syndikalisterna, som sökte artikulera anarkisternas kompakta dogmatism, trodde att samhällets framtida organisation inte skulle komma att baseras på något system av territorialstater, utan på fackföreningsrörelser och sammanslutningar av producenter. Syndikalismens mål, så som det definierades av dess mest framstående filosof, var att slita ifrån stat och kommun alla deras befogenheter, en efter en, för att berika de proletära organisationerna allteftersom de bildas, särskilt syndikaten,¹⁷ eller kortare sagt, ”att förtrycka staten”.¹⁸ När det gällde den omedelbara taktiken förkastade syndikaliströrelsen alla former av politisk aktion. Staten skulle störta samman som ett resultat av arbetarnas revolutionära ekonomiska aktion i form av generalstrejk. Alla konstruktiva program för staten motsade syndikalismens väsen och principer. Dessa tendenser var förhärskande i Frankrike och de andra latinska länderna, där marxismen aldrig helt hade slagit rot.

Å andra sidan rörde sig de tyska socialdemokraterna inte mindre beslutsamt mot en tolkning av marxismen som var diametralt motsatt de anarkistiska och syndikalistiska åsikterna. Uppfostrade i preussisk-hegeliansk respekt för statens makt, och i marxistiskt förakt för Bakunins anhängare, lät de sig övertygas av Bismarcks förslagna politik och av Lassalles eldiga vältalighet om att staten kunde fås att tjäna arbetarnas intressen. De började snart avvika från den strikt marxistiska positionen i två betydelsefulla avseenden. De förvisade hela begreppet om den bortdöende staten till Utopias limbo, och övergav sålunda den fundamentala socialistiska traditionen om staten. Och i stället för att som Marx påyrka att proletariatet måste krossa det borgerliga statsmaskineriet med revolutionära medel och upprätta ett eget statssystem — proletariatets diktatur — kom de att tro på möjligheten att överta det existerande statssystemet och omvandla det för proletära syften. På 1890-talet blev Eduard Bernstein ledare för en revisionistgrupp i det Tyska socialdemokratiska partiet, som öppet stod för åsikten att socialismen kunde uppnås genom en reformprocess i samarbete med den borgerliga staten. Den inneboende styrkan i denna rörelse visade sig i det faktum att Kautsky och hans efterföljare, som ursprungligen kämpade för den i den ortodoxa marxismens namn, till sist övergick till en inställning som var omöjlig att skilja från den. Marx förkastande av staten avfärdades med Lenins ord, ”som en naivitet som hade överlevt sig själv”, precis som de kristna, sedan de hade uppnått statsreligionsställning, glömde den primitiva kristendomens naiva form och dess demokratiska, revolutionära anda.¹⁹ De tyska socialdemokraterna närmade sig alltså mera de åsikter som förfäktades av engelska radikaler, fackföreningsmedlemmar och fabianer, som aldrig hade varit marxister och aldrig helhjärtat anslöt sig till den europeiska socialismens anti-stat-tradition. Det kombinerade inflytandet från de tyska och engelska grupperna i den Andra Internationalen banade väg för den allians mellan socialism och nationalism som sönderslet Internationalen vid krigsutbrottet 1914.

Lenin förblev, åtminstone fram till oktoberrevolutionen en konsekvent marxist i sin inställning till staten och höll rak kurs mellan anarkismens Skylla och statskyrkans Charybdis. Med exemplarisk klarhet redogjorde han för sin ställning i ett av de *Brev från fjärran* som han skrev från Schweiz under uppehållet mellan februarirevolutionen och återkomsten till Ryssland:

Vi behöver revolutionär makt, vi behöver (under en viss övergångsperiod) staten. Häri skiljer vi oss från anarkisterna. Skillnaden mellan revolutionära marxister och anarkister ligger inte endast i det faktum att de förra står för väldig, centraliserad kommunistisk produktion, medan de senare är för decentraliserad

¹⁶ Marx i Engels, *Sotjinenija*, XV, 136-137; Lenin, *Sotjinenija*, XXI, 412.

¹⁷ G. Sorel, *Matériaux d'une théorie du proletariat* (1919), s. 132.

¹⁸ G. Sorel, *Reflections on Violence* (Eng. övers. 1916), s. 190.

¹⁹ Lenin, *Sotjinenija*, XXI, 398-399. De ryska kommunisterna på senare tid var inte helt oemottagliga för den frestelse som hade drabbat de kristna och de tyska socialdemokraterna.

produktion i liten skala. Nej skillnaden när det gäller regeringsauktoritet och staten består i att vi står för revolutionärt användande av revolutionära statsbildningar i vår kamp för socialismen, medan anarkisterna är mot det.

Vi behöver staten, men vi behöver ingen av de statstyper som bourgeoisin har skapat överallt, och som varierar från konstitutionell monarki till den mest demokratiska republik. Och häri ligger skillnaden mellan oss och opportunisterna och kautskyanerna i de gamla sönderfallande socialistiska partierna, som har förvrängt eller glömt Pariskommunens lärdomar och Marx och Engels analys av dessa.²⁰

Vid sin hemkomst till Ryssland i början av april 1917 tillade han med ännu större eftertryck:

Marxismen skiljer sig från anarkismen i sitt erkännande av statens outhärlighet, och av statsmakten under den revolutionära perioden i allmänhet, och under övergångsperioden från kapitalism till socialism i synnerhet.

Marxismen skiljer sig från den småborgerliga, opportunistiska socialdemokratien hos hrr Plechanov, Kautsky & Co i sitt erkännande av behovet under sagda perioder av en stat som Pariskommunen.²¹

När Lenin, som på sommaren 1917 höll sig gömd i Finland, började skriva sitt främsta verk över marxismens doktrin om staten, var han emellertid mera sysselsatt med den andra än med den första av dessa irrläror. Han lade inte större vikt vid anarkistiska och syndikalistiska invändningar mot politisk handling eller mot proletarietets slutliga diktatur.²² Det var de s.k. socialdemokraternas lojalitet mot den nationella staten, deras övergivande av den fundamentala socialistiska lärosatsen om fientlighet mot staten, som hade brutit den internationella solidariteten bland de europeiska arbetarna och drivit dem att inlåta sig på inbördes stridigheter på befallning av de härskande klasserna i respektive nationer. Följaktligen var betoningen något ensidig i *Staten och revolutionen*, som skrevs av Lenin i augusti—september 1917 men inte publicerades förrän året därpå. Argumentet mot anarkisterna till försvar för proletarietets diktatur upptog endast ett par hastigt skrivna avsnitt. Huvuddelen av pamfletten var ett utfall mot de pseudo-marxister, som vägrade att erkänna, för det första, att staten är en produkt av klassantagonism och ett redskap för klassväldet, dömd att försvinna med försvinnandet av klasserna själva, och, för det andra, att det omedelbara målet inte är att överta det borgerliga statsmaskineriet, utan att förstöra och ersätta det med en tillfällig proletär diktatur som skall bana väg för klassernas och statens slutgiltiga försvinnande. Proletarietets diktatur skulle överbrygga perioden mellan det revolutionära störtandet av den borgerliga staten och det slutgiltiga grundläggandet av det klasslösa och statslösa samhället, ”mellan staten och icke-staten”.²³ Detta gällde i lika hög grad demokratin som någon annan statsform. Ty ”ingen stat är fri och ingen stat folklig”, och ”ju fullständigare demokratin är, desto närmare kommer det ögonblick när den blir överflödig”.²⁴

Allt detta kom direkt från Marx och Engels, och de intressantaste avsnitten i *Staten och revolutionen* var de som kastade ljus över Lenins sätt att uppfatta övergången. Med ord lånade från Engels hänade han anarkisternas antagande att staten kan avskaffas ”över en natt”.²⁵ Övergången skulle komma att uppta ”en hel historisk period”.²⁶ Ändå såg han detta som en begränsad period. 1918 uppskattade han den till ”tio år eller kanske mera”, och i sitt tal på Röda Torget den 1 maj 1919 förutsade han att ”en majoritet av de närvarande, som inte är över trettio eller trettiofem år gamla, kommer att få se kommunismens gryning som ännu är fjärran ifrån oss”.²⁷ Senare skrev han att ”tio eller tjugo år förr eller senare gör ingen skillnad, mätt med världshistoriens mått”.²⁸ Men

²⁰ Lenin, *Sotjinenija*, XX, 34-35.

²¹ *Ibid.*, XX, 120

²² Lenin hänförde anarkismens obetydliga inflytande på det samtida Ryssland, dels till bolsjevikernas kampanj mot den, och dels till det faktum att anarkismen i Ryssland under 1870-talet hade haft rika tillfällen att demonstrera sin opålitlighet och onyttighet (*ibid.*, XXV, 180).

²³ *Ibid.*, XXI, 408.

²⁴ *Ibid.*, XXI, 382, 557.

²⁵ *Ibid.*, XXI, 410.

²⁶ *Ibid.*, XXI, 393.

²⁷ *Ibid.*, XXII, 466, XXIV, 270.

²⁸ *Ibid.*, XXV, 199.

viktigare än alla frågor om tiden var Lenins eftertryckliga påstående i *Staten och revolutionen*, att statens ”bortdöende” kommer att börja omedelbart:

Enligt Marx behöver proletariatet endast den bortdöende staten, dvs en stat så uppbyggd att den omedelbart börjar dö bort och inte kan undgå att dö bort... Proletariatets stat kommer att börja dö bort omedelbart efter segern, emedan staten i ett samhälle utan klassmotsättningar är onödig och omöjlig.²⁹

Hur lång tid processen än skulle ta, räknade Lenin vid denna tid klart med att den skulle bli progressiv och kontinuerlig.

Efter revolutionen influerades Lenins inställning till den konstitutionella sammansättningen av proletariatets övergående diktatur av dessa teoretiska åsikter. Den statsstruktur som etablerades av den segerrika revolutionen måste tjäna skilda syften, vilka från början innehöll fröna till inbördes motsättningar. Den måste vara stark och hänsynslös för att kunna krossa bourgeoisins sista motstånd och fullfölja undertryckandet av minoriteten till förmån för majoriteten. Den måste samtidigt förbereda sin egen dödsprocess och t.o.m. genast påbörja den processen:

I verkligheten är denna period oundvikligen en period av våldsam klasskamp i synnerligen skärpta former, och följaktligen måste också staten under denna period oundvikligen vara *på ett nytt sätt* demokratisk (för proletäerna och de obesuttna överhuvudtaget) och *på ett nytt sätt* diktatorisk (mot bourgeoisin)... *en klass' diktatur* är nödvändig inte bara för varje klassamhälle överhuvudtaget, inte bara för *proletariatet* som störtat bourgeoisin, utan också för hela den *historiska period* som skiljer kapitalismen från det ”klasslösa samhället”, från kommunismen.³⁰

Lenin erkände aldrig någon principiell svårighet när det gällde att förena det halvt frivilliga förbund av arbetare, som var förutsättningen för statens dödsprocess, med den maktkoncentration, som var nödvändig för utövandet av en hänsynslös diktatur över bourgeoisin. Om diktaturens hänsynslöshet talade han i orubbliga ordalag. Han erkände att en av orsakerna till Pariskommunens nederlag var dess oförmåga att med tillräcklig beslutsamhet krossa det borgerliga motståndet.³¹

Proletariatets diktatur skulle, liksom vilken annan stat som helst, vara ett redskap, inte för frihet, men för förtryck — inte som i andra stater förtryckandet av majoriteten, utan av en orubblig minoritet. Ett skarpsinnigt avsnitt hos Engels citerades två gånger av Lenin i hans avhandling:

Så länge proletariatet ännu *behöver* staten, behöver det den inte i frihetens intresse utan för att kuva sina motståndare, och så snart det kan bli tal om frihet, upphör staten som sådan att finnas till.³²

Och Lenin själv tillade epigrammatiskt:

Så länge staten finns, finns ingen frihet. När friheten kommer, skall det inte längre finnas någon stat.³³

Men fastän proletariatets diktatur var repressiv, var den unik såtillvida att den var en diktatur som utövades av en majoritet över en minoritet. Och detta gav den inte endast dess demokratiska karaktär,³⁴ utan det förenklade dess verkan oerhört:

när utsugarminoriteten undertrycks av majoriteten, av *gårdagens* löneslavar, är det så jämförelsevis lätt, enkel och naturlig sak att den kommer att kosta långt mindre blod än kuvandet av slavarnas, de livegnas och lönarbetarnas uppror och ställa sig betydligt billigare för mänskligheten. Och den är förenlig med att demokratin utsträcks till en så överväldigande majoritet av befolkningen att behovet av ett *speciellt* förtrycksmaskineri börjar försvinna. Utsugarna behöver självfallet det mest komplicerade maskineri för att undertrycka folket, men *folket* kan undertrycka utsugarna även med ett ytterst enkelt ”maskineri”, så

²⁹ Ibid., XXI, 385, 388.

³⁰ Ibid., XXI, 392-393.

³¹ Lenin, *Sotjinenija*, XXI, 398.

³² Ibid., XXI, 414, 431.

³³ Ibid., XXI, 436. 1 en berömd fras, som Lenin använde mer än en gång, är staten, ”en maskin eller en knölpåk”, ”ett slags knölpåk, ingenting annat”, som den styrande klassen använder till att krossa andra klasser med. (Ibid., XXIV 377, XXV, 5).

³⁴ Proletariatets diktatur skilde sig alltså från alla former av diktaturer som bygger på uppfattningen om en överlägsen och privilegierad élite. T.o.m. ”partiets diktatur” utdömdes senare som heterodox, även om uttrycket vid ett tillfälle hade använts av Lenin (se ovan).

gott som utan ”maskineri”, utan någon speciell apparat, endast genom de *beväpnade massornas organisation* (i stil med arbetar- och soldatdeputerades sovjeter vill vi i förväg anmärka).³⁵

Från den vinkeln närmade sig Lenin den gamla frågan om byråkratin. Det onda hos staten som något som, med Engels ord ”framträder ur samhället men står ovanför det”³⁶ sammanfattades för Lenin i ”ämbetsmännens privilegierade ställning som organ för statsmakten”.³⁷ Han tycks ha tänkt sig byråkratin som något speciellt borgerligt. ”Från det absolutistiska, halvasiatiska Ryssland till det förfinade, fria, civiliserade England”, skrev han i ett tidigt arbete, ”överallt ser vi denna inrättning som utgör det borgerliga samhällets oundgängliga verktyg”.³⁸ Ämbetsmannakåren (byråkratin) och den stående armén beskrevs i *Staten och revolutionen* som ”de två mest karakteristiska institutionerna” under det borgerliga skedet av ”centraliserad statsmakt”.³⁹ Under kapitalistiska förhållanden visar t.o.m. funktionärerna i partiet och i fackföreningar ”tendenser att förvandlas till byråkrater, dvs. till privilegierade personer, isolerade från massorna och stående *över* massorna”.⁴⁰

I aprilteserna, publicerade omedelbart efter hemkomsten till Petrograd, krävde Lenin ”avskaffande av polisen, armén, byråkratin”.⁴¹ I *Staten och revolutionen* tog han till föredöme den grekiska demokratin, där medborgarna själva var administratörer.

Under socialismen kommer mycket av den ”primitiva” demokratin oundvikligen att leva upp igen, ty för första gången i de civiliserade samhällenas historia höjer sig befolkningens *massa* till *självständigt* deltagande inte bara i omröstningar och val utan också i *den dagliga förvaltningen*. Under socialismen skall *alla* förvalta i tur och ordning och kommer snart att vänja sig vid att ingen förvaltar.⁴²

Det var i denna anda som Lenin, i september 1917, hyllade sovjeterna som inkarnationen av en ny statsform inom vilken en ”direkt demokrati” för arbetarna skulle kunna förverkligas:

”Makten åt sovjeterna” byter att radikalt stöpa om hela den gamla statsapparaten, denna byråkratiska apparat, som bromsar allt demokratiskt. Det betyder att avlägsna denna apparat och ersätta den med en ny, folklig, dvs en verkligt demokratisk sovjetapparat, dvs den organiserade och beväpnade majoriteten av folket, arbetarna, soldaterna och bönderna. Det betyder att ge majoriteten av folket initiativ och självständighet inte bara i valen av deputerade utan också i statsförvaltningen, i genomförandet av reformer och förändringar.⁴³

Det var i denna anda han formulerade sin appell ”Till befolkningen” ett par dagar efter oktoberrevolutionen:

Kamrater arbetande! Kom ihåg att *ni själva* nu styr staten. Ingen kommer att hjälpa er om ni inte själva sluter er samman och tar statens *alla angelägenheter i egna* händer. *Era* sovjeter är hädanefter statsmaktens organ, auktoritativa, beslutande organ.⁴⁴

Om byråkratin var en specifik produkt av det borgerliga samhället, fanns det inte något orimligt i antagandet att den skulle försvinna när den samhällstypen störtades.

³⁵ Ibid., XXI, 432. Lenin kanske kom ihåg Rousseaus aforism i *Le Contrat Social*: ”Il est contre l'ordre naturel que le grand nombre gouverne et que le petit soit gouverné.”

³⁶ Marx i Engels, *Sotjinenija*, XVI, I, 145.

³⁷ Lenin, *Sotjinenija*, XXI, 378.

³⁸ Ibid., II, 179.

³⁹ Ibid., XXI, 388.

⁴⁰ Ibid., XXI, 451.

⁴¹ Ibid., XX, 88.

⁴² Ibid., XXI, 452. Det är knappast nödvändigt att erinra om att Rousseau i *Le Contrat Social* ansåg att direkt demokrati är den enda sanna demokratin. (A l'instant qu'un peuple se donne des représentants, il n'est plus libre). Detta var en välbekant åskådning för många 1800-talsocialister, som t. ex. V. Considérant: ”Si le peuple délègue sa souveraineté, il l'abdique. Le peuple ne se gouverne plus lui-même, on le gouverne” (*La Solution, ou le gouvernement direct de peuple*, s. 13). Principen om möjligheten för väljarna att när som helst återkalla deputerade, som ett slags förmildrande av representationssystemets orättvisa, går tillbaka åtminstone så långt som till Babeuf, och fann sin plats i Artikel 78 i RSFSR:s författning.

⁴³ Lenin, *Sotjinenija*, XXI, 143-144.

⁴⁴ Ibid., XXII, 55.

Samma principer kunde tillämpas på skötseln av ekonomiska affärer, på produktionen och på distributionen. Första gången Lenin utvecklade sina åsikter på den punkten var i pamfletten *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?*, skriven i september 1917. Bortsett från det repressiva systemet ”finns det i den moderna staten en apparat som är särskilt nära förknippad med bankerna och syndikaten, en apparat som utför ett omfattande kontroll- och registreringsarbete”. Dessa tillhörde ”förvaltandet av tingen” och kunde inte — och fick inte — förstöras, ty de utgjorde en stor del av den socialistiska ordningens livsviktiga system. ”*Utan storbankerna skulle socialismen inte kunna förverkligas.*” Det behöver inte uppstå några svårigheter vare sig när det gäller att överta de anställda som nu är sysselsatta med detta arbete eller rekrytera det långt större antal som skulle bli nödvändigt i den proletära staten, ”ty kapitalismen har förenklat registrerings- och kontrollfunktionerna och reducerat dem till ett relativt enkelt *bokföringssystem* som varje läs- och skrivkunnig person kan utföra”.⁴⁵ I *Staten och revolutionen* upprepade han eftertryckligt denna tro och sammanförde den med en värtalig vision av den process genom vilken statssystemet kunde förväntas dö bort:

Ty när *alla* lärt sig att leda och verkligen självständigt kommer att leda den samhälleliga produktionen, självständigt genomföra registrering och kontroll över parasiter, herrskapssöner, skojare och andra som ”bevarar kapitalismens traditioner”, då kommer det oundgängligen att bli ytterst svårt att undandra sig den av hela folket genomförda registreringen och kontrollen, det kommer att utgöra ett så ytterst sällsynt undantag och kommer troligen att bli bestraffat så snabbt och så hårt (ty de beväpnade arbetarna är det praktiska livets män och inga sentimentala intellektuella och de kommer knappast att låta någon driva gäck med sig), att *nödvändigheten* att följa de föga invecklade grundreglerna för allt mänskligt samliv mycket snart blir en *vana*.⁴⁶

Hur mycket modifierades de åsikter Lenin uttryckte strax före revolutionen av upplevelsen av själva revolutionen? Dess omedelbara effekt blev att påskynda tron på möjligheten av snabb övergång till socialismen. När han år 1921 blickade tillbaka från sin maktposition erkände Lenin, att vintern 1917–18 påverkades bolsjevikledarna utan undantag av, kanske inte alltid öppet uttalade, men alltid underförstådda föreställningar om en omedelbar övergång till uppbyggandet av socialismen.⁴⁷ Men inom kort ändrades bilden radikalt. Under vinterns lopp störtade det ekonomiska och administrativa systemet samman med skrämmande hastighet. Det som hotade revolutionen var inte någon organiserad motståndsrörelse, utan de auktoritära systemens sammanbrott. Vädjan i *Staten och revolutionen* om att krossa den borgerliga statsapparaten verkade nu egendomligt passé. Den delen av det revolutionära programmet hade lyckats över förväntan. Frågan var vad man skulle sätta i stället för den apparat som blivit förstörd. ”Behovet att förstöra den gamla staten”, sa Lenin till Bucharin i april 1918, var ”ett föråldrat problem”: vad som nu erfordrades var ”att skapa kommunens stat”.⁴⁸ Lenin hade för länge sedan fastslagit två villkor för övergången till socialism — understöd till bönderna och understöd till en europeisk revolution. Hoppet om att förverkliga dessa villkor hade legat till grund för hans optimism. Hoppet hade inte uppfyllts. Därhemma hade bönderna understött revolutionen som den makt som givit dem jord. Men då detta väl hade åstadkommits, och då nu revolutionsregimens huvudsakliga krav på bonden var leverans av livsmedel till städerna utan några märkbara utsikter till fullgod ersättning, återföll bönderna i tjurig passivitet, och influerade t.o.m. en del av arbetarna i städerna till en attityd av passivt motstånd. Utomlands lät sig det europeiska proletariet fortfarande ledas av sina imperialistiska regeringar till förödande inbördes masslakter, och de första svaga tecknen på revolution lyckades inte alls utveckla sig. Den nya regimen fann sig alltså isolerad i hemlandet mitt ibland en för det mesta likgiltig, och ibland fientlig, lantbefolkning

⁴⁵ Ibid., XXI, 260-261.

⁴⁶ Lenin, *Sotjinenija*, XXI, 441. Begreppet om den ekonomiska förvaltningens okomplicerade natur har gamla anor - det går tillbaka på 1700-talets naturskola; Morelly, *Le Code de la nature* (ed. E. Dolléans, 1910) s. 39, omnämner det som ”une simple opération de calcul et de combinaison et, par conséquent, susceptible d'un très-bel ordre”; Buonarrotti, *Conspiration pour l'égalité, dite de Babeuf* (1828), I, 214, som ”une affaire de calcul, susceptible de l'ordre le plus exact et de la marche la plus régulière”. Betydelsen av bankernas roll var en av Saint-Simons älsklingsidéer – dess inflytande på sovjetregimens ekonomiska politik kommer att diskuteras i Del IV.

⁴⁷ Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, 60.

⁴⁸ Ibid., XXII, 488.

— inte en diktatur som utövades av ”den stora majoriteten”, utan av en beslutsam minoritet — och omgiven av en kapitalistisk värld, som var enad i sin fiendlighet mot bolsjevismen, om än tillfälligt inbördes oenig. Lenin erkände aldrig öppet dessa besvikelser, eller medgav dem kanske inte ens inför sig själv. Men de var ansvariga för de uppenbara motsättningarna mellan teorin i *Staten och revolutionen* och praktiken under regimens första år. Lenin ställdes inför en situation i vilken det gamla statssystemet hade raserats och villkoren som fordrades för att bygga upp den socialistiska ordningen inte förmådde utveckla sig.

Det var under dessa omständigheter Lenin lät höra en första varningssignal på den sjunde partikongressen i mars 1918. Han motsatte sig Bucharins, som han ansåg, förhastade förslag om att det reviderade partiprogrammet borde innehålla en beskrivning av ”den utvecklade socialistiska ordningen i vilken det inte finns någon stat”:

För närvarande är vi ovillkorligen för staten. Och när det gäller att ge en beskrivning av socialismen i dess utvecklade form, när det inte kommer att finnas någon stat — så kan man inte föreställa sig någonting om den, utom att den principen då kommer att förverkligas att ”var och en presterar efter sin förmåga och mottar efter sitt behov”. Men vi är långt därifrån ... Vi skall komma dit till slut om vi kommer fram till socialismen.

Och vidare:

När börjar staten dö bort? Vi kommer att få tid att hålla mer än två kongresser innan vi kan säga: Se, hur vår stat dör bort. Till dess är det för tidigt. Att i förväg tillkännagiva statens dödsprocess är att göra våld på det historiska perspektivet.⁴⁹

Något senare betonade Lenin än en gång att ”mellan kapitalism och kommunism ligger en viss övergångsperiod”, att ”det är omöjligt att förinta klasser på en gång”, och att ”klasser består, och kommer att bestå, under hela proletariats diktatorskede”.⁵⁰ Den Lenin som skrev *Staten och revolutionen* hade framhåvt statens framtida bortdöende, och i januari 1919 trodde han att ”redan nu” visar sovjetmaktens organisation ”klart på övergången till fullständigt avskaffande av all makt i vilken stat som helst”.⁵¹ Men den Lenin som var verksam under åren 1918-1922 var mer intresserad av att stärka staten under övergångsperioden.

Den mest slående illustrationen av denna förskjutning av tyngdpunkten kunde man hitta i utvecklingen av Lenins inställning till byråkratin. I ett avsnitt av *Staten och revolutionen* hade han redan visat sig medveten om den beskyllning som hans sangviniska förväntningar kunde utsätta honom för:

Det kan inte bli tal om att ämbetsmannaväldet skall avskaffas med en gång, överallt och fullständigt. Det är en utopi. Men att med en gång *krossa* den gamla ämbetsmannaapparaten och genast börja bygga en ny, som gör det möjligt att efterhand omintetgöra allt ämbetsmannavälde, det är *inte* en utopi, det är kommunens erfarenhet, det är det revolutionära proletariats direkta, närmast liggande uppgift.⁵²

Redan före oktoberrevolutionen hade han skrivit att det skulle bli nödvändigt att ta ”kapitalisterna” och ”tvinga dem att arbeta inom statsorganisationens nya ram ... att sätta in dem i den nya statliga tjänsten”.⁵³ Under de tre följande åren inbördeskriget skede — tvingades han av kampen för effektivitet inom förvaltningen att överge uppfattningen att statens affärer skulle kunna skötas av arbetare på fritiden. Orsaken var dels fiaskot med arbetarnas kontroll av industrin, och dels upptäckten att inom varje fält, från krig till ekonomisk organisation, var de borgerliga specialisternas tekniska kunnande oundgängligt för att det administrativa systemet skulle kunna fungera. I början av 1921, strax före införandet av NEP, uttryckte sig Lenin i ord som låter som ett bestämt förnekande av hans egen tidigare inställning:

⁴⁹ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, 364-365.

⁵⁰ *Ibid.*, XXIV, 507, 513.

⁵¹ *Ibid.*, XXII, 215.

⁵² *Ibid.*, XXI, s. 402.

⁵³ *Ibid.*, XXI, s. 263.

Kan varje arbetare veta hur han skall förvalta staten? Realistiska personer vet att detta är en saga ... Fackföreningarna är en skola för kommunism och administration. När de (dvs. arbetarna) har tillbringat dessa år i skolan, kommer de att lära sig, men det tar lång tid ... Hur många arbetare har varit sysselsatta inom administrationen? Ett par tusen i hela Ryssland, inte mer.⁵⁴

Det var, vilket Lenin erkände, detta dilemma som hade tvingat bolsjevikerna att istället för att radikalt radera det gamla statssystemet, överta ”hundratusentals gamla ämbetsmän, arvegods från tsaren och det borgerliga samhället, som delvis medvetet, delvis omedvetet, arbetar emot oss”.⁵⁵

Ställd inför dessa svårigheter återvände Lenin ännu mera envist till sin ursprungliga antidot — de djupa ledens aktiva deltagande i förvaltningen som det enda sättet att förverkliga demokratin och motsätta sig byråkratin. Processen skulle ta längre tid än han hade hoppats, men den var desto nödvändigare:

Den fortsatta utvecklingen av sovjetstatens organisation [skrev han i april 1918] måste innebära, att varje medlem av sovjeten förbinder sig att åtaga sig konstant arbete i statens förvaltning förutom deltagandet i sovjetens möten, och följaktligen att hela befolkningen, individuellt och gradvis, drivs mot ett deltagande i sovjetorganisationen ... samt mot ett deltagande i statsförvaltningens tjänst.⁵⁶

Under de sista två eller tre åren av Lenins liv fick kampanjen mot byråkratin en oerhörd betydelse, inte bara för Lenin, administratören, utan för Lenin, den politiske tänkaren. Det var det praktiska uttrycket för kampanjen mot statsväldet, för vilken *Staten och revolutionen* hade varit den teoretiska redogörelsen. Den gav det praktiska svaret på frågan om hur staten verkligen kunde dö bort. Detta kunde inträffa endast då varje medborgare var villig och i stånd att axla sin del av administrationsarbetet, förenklat som detta arbete skulle komma att bli när ”makten över människor” hade omvandlats till ett ”förvaltande av tingen”. Enligt formuleringen i partiprogrammet 1919:

Det Ryska Kommunistpartiet som för en högst beslutsam kamp mot byråkratin anbefaller, i syfte att fullständigt besegra detta onda, följande åtgärder.

- (1) obligatorisk inkallelse av varje sovjetmedlem att utföra en bestämd uppgift inom statsförvaltningen;
- (2) systematisk variation av dessa uppgifter så att de gradvis kommer att täcka alla områden inom förvaltningen;
- (3) gradvist hopsamlade av hela den arbetande befolkningen till individuellt arbete inom statsförvaltningen.

Den fullständiga och universella tillämpningen av alla dessa åtgärder vilka representerar ett ytterligare steg på den väg som beträffas av Pariskommunen, samt förenklandet av administrationens funktioner, följt av en höjning av arbetarnas kulturella nivå, kommer att leda till statsmaktens avskaffande.⁵⁷

Det skulle därför vara ett fundamentalt misstag att anta att maktupplevelsen medförde någon radikal förändring i Lenins filosofi om staten. Statens bortdöende var i den marxistiska doktrinen beroende av klasseliminering och etablerandet av ett socialistiskt system för ekonomisk planering och ekonomiskt välbefinnande. Och detta i sin tur var beroende av uppfyllandet av villkor som måste fastställas empiriskt när som helst och var som helst. Teorin kunde i sig själv inte skänka visshet om det rätta handlingsförfarandet eller om utsikterna för den omedelbara framtiden. Lenin kunde mycket väl, utan att motsäga sig själv eller misskreditera teorin, erkänna att han hade misstagit sig på omvandlingsprocessens hastighet. Icke desto mindre var det också sant att Lenins teori om staten återspeglade dubbelheten i det marxistiska tänkandet, som kombinerade en högst realistisk och relativistisk analys av den historiska processen med en orubblig absolut vision av det slutgiltiga målet, och att den sökte överbrygga klyftan mellan dessa med hjälp av en kausal utvecklingskedja. Denna omvandling av verklighet till utopi, av det relativa till det absoluta, av oupphörlig klasskonflikt till det klasslösa samhället, och av den hänsynslösa användningen av statsmakten till det statslösa samhället: detta var det centrala i det som Lenin och Marx trodde på. I den mån detta var inkonsekvent,

⁵⁴ Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, 103.

⁵⁵ *Ibid.*, XXVII, s. 353.

⁵⁶ *Ibid.*, XXII, s. 465.

⁵⁷ *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 286.

var inkonsekvensen fundamental, och det tjänar ingenting till att, så som ofta sker, beskylla Lenin för inkonsekvens i detaljerna i hans inställning till staten.

Inte heller tycks teorin, som det ibland antyds, innefatta tron på en radikal förändring av den mänskliga naturen. Den liberala doktrinen om intresseharmonin antydde inte att den mänskliga naturen skulle förändras, utan att den naturliga egoismen skulle befinnas vara väl ägnad att tjäna samhällets intressen. Detta är den politiska doktrin som närmast motsvarar doktrinen om statens bortdöende, och Adam Smith har heller inte på senare år undgått den beskyllning för utopism som i allmänhet riktades mot Marx och Engels och Lenin. Bägge doktrinerna antar att staten kommer att bli överflödigt såtillvida att människor kommer att finna det naturligt att arbeta tillsammans med varandra för det allmänna bästa, sedan en ändamålsenlig ekonomisk organisation av samhället har genomförts. Det är det sammanhang i vilken den mänskliga naturen utvecklas, snarare än den mänskliga naturen själv som skall förändras. I den meningen är båda doktrinerna förenliga med tron på ett ekonomiskt system som fastställer överbyggnaden av politisk ideologi och politiskt beteende.